

STJÄRNSUNDS KYRKA

Hedemora Vilan 1:3; Husby församling; Hedemora kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Redan på 1400-talet fanns en hytta vid platsen, som då benämndes Sund. Runt om i bygden grundades under följande sekler en rad hyttor och hammarsmedjor. I början av 1700-talet anlade Gabriel Stiernkrona och Christopher Polhammar ett manufakturverk på platsen, och namnet ändrades till Stjärnsund. Under Polhems tid höll man gudstjänst två gånger i månaden i ett litet provisoriskt kapell; intill byggnaden uppfördes 1729 en klockstapel. Tio år senare kunde Stjärnsunds första kyrka invigas, två år efter den stora branden som ödelade bruket. Den nya brukskyrkan, en mindre korsbyggnad av trä med rappad utsida, var uppförd på nuvarande Stallbacken. Under år 1774 flyttades kyrkan till den plats där lilla herrgården nu ligger. Den nya placeringen av kyrkan ingick i försöket att inordna herrgårdsanläggningen i en nord-sydlig axel. Ringningen övertogs av brukskontorets vällingklocka och gamla klockstapeln revs. Längst ut på Grabbudden anlades 1795 en kyrkogård. Tidigare hade man varit tvungen att begrava de döda vid Husby kyrka. Den lilla brukskyrkan blev så småningom för liten, och ansågs 1881 vara så utsliten att uppförandet av en ny kyrkobyggnad aktualiserades. Ny placering valdes nordväst om gamla kyrkplatsen på Grabbudden, väster om den lilla viken. Tomten hade överlåtits av Klosters AB. Efter två års byggande invigdes den nuvarande kyrkan i augusti 1887, några år senare revs den gamla kyrkan.

Nuvarande kyrka är ritad 1883 av arkitekt H.F. Holmgren, som många av hans verk i utpräglad nygotisk stil. Byggnaden är även i flera avseenden ett verk av bygdens järnbruk. Den är byggd av slaggsten framställd huvudsakligen vid Långshyttan och är utvändigt gulputsad. Taket täcktes ursprungligen med galvaniserad plåt tillverkad av Kloster medan fönstren i gjutjärn tillverkades vid Långshyttans gjuteri. Byggnadens utformning och utsmyckning återspeglar den gotiska arkitekturens traditionella formelement och är ett representativt exempel för den nygotiska kyrkoarkitekturen som blomstrade under perioden.

I mitten av 1950-talet genomgick kyrkan invändigt en stor restaurering under ledning av arkitekt Martin Westerberg, även ett stort antal konstnärer medverkade. Det är dessa åtgärder som ännu präglar kyrkans interiör. Ytterligare en restaurering genomfördes i mitten av 1990-talet.

Kyrkogården i anslutning till kyrkan vittnar i många avseenden om brukets personhistoria och familjerna som inverkat på Stjärnsunds utveckling.

Kyrkomiljön

Kyrkan utgör en integrerad del av den välbevarade bruksmiljön i Stjärnsund. Kyrkobyggnaden och nya kyrkogården är anlagda på Klacklandet, nordväst om gamla kyrkplatsen på Grabbudden. Gamla och nya kyrkplatserna med tillhörande kyrkogårdar skiljs åt genom en liten vik. Kyrkan ligger avskild från brukets bostadsbebyggelse, som huvudsakligen ligger längs med bruksgatan. I vinkel med gatan, mot nordost, leder en planterad allé till kyrkan och kyrkogården. Allén är anlagd i axel med kyrkans västra portal. Väster om kyrkogården har en större parkeringsplats anlagts.

Norr om herrgårdsområdet sträcker sig Grabbudden ut i sjön Grycken. Vid udden låg tidigare bryggor för lastning av timmer och tackjärn men på 1790-talet anlades även där samhällets första kyrkogård. På udden ligger ännu brukspatronen Reinhold Galle Rückerskiölds och hans hustru Sophia Lovisa Hackers gravkor, uppfört 1775. Gravkoret restaurerades på 1920-talet och framför detta placerades två stenpelare med järngrindar. I samma gravkor vilar också efterträdaren Johan Reinhold Steenman och hans maka Sophia Tottie.

Övrigt

Riksintresseområde: Stjärnsund [W 40] (Husby sn) *Motivering:* Unik järnbruksmiljö med bl.a. välbevarat hammarsmide och manufakturverk, grundat av G. Stierncrona och C. Polhem 1699-1700. (*Kognitiv miljö*).

Uttryck för riksintresset: Bruksmiljö med herrgård och brukskontor från 1700-talets senare del, engelsk park från 1800-talets förra del, kyrka från 1800-talets slut, bruksgator med arbetarbebyggelse samt industribyggnader uppförda i slaggsten från 1800-talet och sekelskiftet 1900. Stjärnsund har symbolisk betydelse som en av svensk industris födelseplatser.

Övriga byggnader

Vintern 2002 invigdes ett nytt församlingshem i anslutning till kyrkan. Byggnaden är uppförd på södra sidan om allén som leder till kyrkan.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

Längst ut på Grabbudden ligger den gamla kyrkogården omgärdad av ett vitt staket. Den anlades 1795 och hörde till gamla kyrkan, som tidigare låg där lilla herrgården nu är placerad. Begravningsplatsen användes fram till 1887.

Nya kyrkogården som är belägen på norra sidan om nuvarande kyrka invigdes 1887. Den inhägnas på norra sidan av en kallmur och närmast kyrkan, väster om tornet, av murade och putsade stolpar som kröns med sadeltak av plåt. Mellan stolparna hänger smidda staket. Stolparna bildar ett V-format inhägnad framför kyrkans västra portal. Ingången till kyrkogården med allén mot kyrkans port är placerad i spetsen av V-perspektivet. Pelarna vid ingången skiljer sig från övriga. De är större, har vita blinderingar, tälttak av plåt som bär förgyllda klot. Huvudingången grindar är nu borttagna.

Kyrkogården är indelad i kvarter som avgränsas av låga häckar planterade i raka vinklar. En allé förenar bårhuset i väster och gravmonumentet i öster. Monumentet är ett mausoleum över Samuel Nisser, disponent vid bruket 1884-1905.

Ett bårhus uppfördes 1889, kort efter invigningen av kyrkogården. Det ligger strax norr om kyrkan, i höjd med tornet. Bårhuset är byggt i samma stil som kyrkan. Det har tälttak med kors på toppen, kraftig takfot av trä, spritputs på fasaderna och markerade hörn, fält och omfattningar. Västra sidan har ett stort lunettfönster med glasmålningar.

I förlängning av bårhuset, mot nordväst, ligger en ekonomibyggnad uppförd 1975. Den har sadeltak och spritputsade väggar, avfärgade i vitt.

Kyrkan

Kyrkobyggnaden utgörs av ett rektangulärt långhus, med en femsidig korabsid i öster och ett smalare kvadratisk torn i väster. Kyrkan har portar i väster och söder. Byggnadens stomme är huvudsakligen uppförd av slaggtegel och delvis av natursten. Kyrkan är uppförd i en konsekvent och enhetlig gotisk stil.

Exteriör

Långhus, kor och torn karakteriseras av framträdande strävpelare i dubbla avsatser, vilka är kännetecknande för nygotiken. Strävpelarnas anslutningar i tak- och avsatshöjd är plåttäckta. De har också dekorativa ankarjärn i höjd med takfoten som är profilerad. Murytorna är spritputsade och avfärgade i ljusgult, med ett gråmålat band över sockeln av granit och vitputsade ytor i bl.a. blinderingar och dörromfattningar.

Långhuset har sex fönsteraxlar, varav mittfönstret på södra sidan är sammanbyggt med porten. Korabsiden har tre fönster. De spetsbågiga fönsteröppningarna har avrundade språng i tre led och fönsterramar av gjutjärn med lansettspröjsning i överdelen. I sin nedre del har de sexdelade fönster med blyspröjsade rutindelningar. Solbänkarna har plåttäckning.

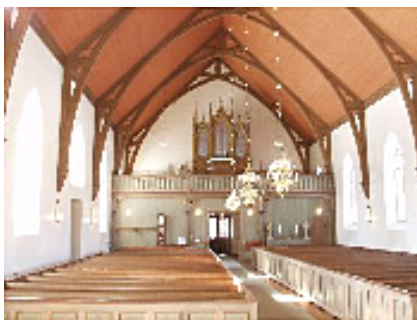
Porten på södra långsidan har ett spetsigt triangulärt gavelfält med sadeltak. Den inramas av strävpelare med lisener i övre delen. De kröns av plåttäckta fialer som bär förgyllda klot. Gaveln har en blind rosett i gavelfältet och nocken bär ett dekorativt smide krönt med förgylld stjärna. Dörröppningen har rakt profilerat överstycke och pardörrarna nås genom tre trappsteg av granit.

Långhuset har sadeltak med förhöjda vindskivor. På taknocken över östra gaveln står en murad och putsad takryttare med blinderingar, vilken fungerar som ventilationsskorsten. Korabsiden har ett femdelat tak, nedsänkt i förhållande till långhuset. Strävpelarna har spetsiga avslutningar infällda i nedre delen av takfallen. Taken täcktes ursprungligen av galvaniserad plåt tillverkad vid bruket i Kloster, utförande och material har behållits vid renoveringar.

Tornet har trapputformade strävpelare, med tre avsatser, i västra hörnen. Tornets övre kropp är smalare och indragen i höjd med långhusets taknock. Övre kroppen har hörnpelare som avslutas med fialer, vilka kröns av torntak med förgyllda klot. Tornkroppens krön avslutas med triangulära gavelfält. Urtavlor är infällda i gavelfälten. Tornurets ursprungliga verk var tillverkat i Stjärnsunds berömda urmakeri. Det ersattes dock 1968 med ett nytt av Westerstrands fabrikat. Krönet har en tandsnittsfris under gavlarna.

Ljudöppningarna har samma storlek och utformning som långhusets och korets fönsteröppningar, de är försedda med träluckor. Tornspiran har en oktogonal bas och kröns av ett järnkors som bär ringar och förgyllda kulor. Under ljudöppningen i väster finns ett rosettfönster med språng i yttersmygen.

Portalen har ett triangulärt gavelfält med profilerade kanter som i sin överdel är plåttäckta. Gavelfältet kröns av en blindrosett. Portalen har en spetsbågig vitputsad omfattning med avrundade språng i tre led. Över pardörrarna finns en tympanon av röd sandsten med inhuggen och förgylld text, som påminner om kyrkans uppförande och byggnadsårtalet. De tjärade dörrarna har rak avslutning och bär liggande panel. Porten är infälld mellan strävpelarna och har en trappa av granit med fyra trappsteg. Den kompletteras med smidda ledstänger fästade i portalomfattningen.

Interiör

Kyrkans ursprungliga inredning, utsmyckning och färgsättning var liksom den utvändiga utformningen tidstypisk, homogen och representativ för det nygotiska stilidealet. Kyrkan saknar utbyggnad för sakristian och i likhet med andra samtida byggnader inrymdes denna bakom koret.

Kyrkorummets ursprungliga utformning och karaktär är bevarade men präglas också till väsentlig del av den omfattande upprustningen som genomfördes på 1950-talet. Utöver inverkan

av tekniska förbättringar och installationer förändrades också delvis inredningen. Fönstren försågs med innerfönster och katedralglas; bröstpanelen på långväggarna avlägsnades. Bänkarna reducerades till antal och byggdes om; predikstolen sänktes, sakristia och brudkammare inreddes under läktaren. Korets golv höjdes från ett till två steg och belades med kalkstensplattor. Övriga ytor fick nya brädgolv av furu. Ett nytt altare av tegel med kalkstenshäll uppfördes. Skärmväggen med nischer som stod bakom altaret (avskärmning för sakristian) avlägsnades. På så sätt frilades koret och altaret. Slutligen utsmyckades korabsidens fönster med glasmålningar. En följd av renoveringen blev att del av kyrkorummets färgsättning ändrades med undantag av orgelfasaden och kyrkorummets vita väggar. Taken i kyrkorummet och koret fick ny panel och målades i en tegelröd kulör, de nya väggarna under läktaren i en mossgröna, snickerier och inredning i en brunaktig kulör. Även andra kulörer förekommer på vissa platser, i övrigt är väggarna vita (Ursprunglig färgsättning, se Söderberg, 1973).

Kyrkorummet har en synlig takkonstruktion med s.k. gotiska takstolar som utnyttjas i dekorativt syfte. Takstolar och remstycken är brunmålade, såväl i koret som i kyrkorummet. Takpanelen är numera målad i en tegelröd kulör. Öppningen mot korabsiden är spetsbågig och den profilerade valvbågen bär en målad textremsa med inskriften "Ära vare Gud i höjden etc...." Sakristian var förlagd bakom en skärmvägg i koret men flyttades på 1950-talet till nya utrymmen under läktaren, på den norra sidan. Samtidigt revs gamla sakristian och alturväggen för att frigöra koret och altaret. Den ursprungliga alturväggen, som även utgjorde skärmvägg för sakristian, hade fem mörkröda nischer. Den mellersta innehöll en Kristusfigur och övriga figurer av Paulus och Petrus samt två änglar; figurerna är nu omplacerade.

Kyrkan har numera två sammankopplade vapenhus, varav det ena utgörs av tornets bottenvåning och det andra av gången under läktaren. Det sistnämnda tillkom i samband med inredningen av utrymmena under läktaren. Tornets vapenhus har takpanel, vitputsade väggar och furugolv. Dörrarna mot porten och mot kyrkorummet är pardörrar i gotisk stil med avlånga speglar i nedre del och motsvarande glasrutor i överdel. Från vapenhuset leder en trappa till läktaren.

Inredning och inventarier

Vid renoveringen på 1950-talet förhöjdes koret med ett steg, till två steg, och korgolvet täcktes med kalksten. Ett nytt altarbord uppfördes, murat av tegel och med en kalkstensskiva som överdel. Altarprydnad är ett kors i keramik, utfört 1956 av Jerk Werkmäster. Glasmålningarna i korfönstren tillkom 1956 och är utförda efter kartonger av konstnär A. Gabrielsson. De skildrar Jesu födelse, Korsfästelse och Kristi uppståndelse men innehåller även bilder från bygden och bruket. Altarringen är den ursprungliga men knäfallet fick ny klädsel på 1950-talet.

Predikstolen är samtida med kyrkan och utförd även den i nygotisk stil. Den har en femsidig korg med trappa och ett ljudtak som bär fialer. Den är utsmyckad med snickerier och färgpolykromi.

Kyrkan hade ursprungligen 56 öppna fasta bänkar målade som bröstpanelen med träådringar i ljus ek. På 1950-talet avlägsnades många bänkar och deras antal reducerades till 34, vilket innebar en halvering av antalet sittplatser. På så sätt utvidgades den fria ytan framför koret. Bänkarna ombyggdes samtidigt till slutna bänkar med gaveldörrar. De har samma färgsättning som läktaren.

Över mittgången hänger tre traditionella ljuskronor av mässing, två av dessa härstammar från 1880-talet.

Läktaren i väster var ursprungligen öppen i sin underdel, vilken var inredd med bänkar samt med trappor på varje sida om långhuset. Genom inredningen på 1950-talet av utrymmena under läktaren skapades ett mindre vapenhus i mittdelen, brudkammare i söder och sakristia i norr. Läktaren bärs i framdelen av fyra pelare utsmyckade med sniderier. Öppningarna i söder och norr, och delvis även i mitten, är numera igensatta med grönmålade panelväggar. Läktarbarriärens utformning följer kyrkans ornamentik i nygotik. Överdelen av barriären bär räcke av smide.

Orgeln var ursprungligen en Åkerman & Lund med 9 stämmor. Den tillbyggdes på 1950-talet av Frede Aagaard och antalet stämmor utökades till 19. Den nygotiska orgelfasaden från 1888 har bevarats oförändrat, även beträffande färgsättningen.

Kyrkans två klockor är samtida med invigningen av kyrkan 1887. De är gjutna, i England, av stålgoods.

Källor och litteratur

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*.

Berggren, Hugo. 1934. *Sveriges kyrkobyggnader. Västerås stift*.

Berglund, Chatarina. 1987. *Brukets kyrkor*

Manell, Olof M. 1955. *Stjärnsunds kyrka*. Julbok för Västerås stift. Årg. 50.

Prästgårdsinventering i Kopparbergs län, 1976. Dalarnas museum

Prästgårdar med skyddsbestämmelser i Kopparbergs län. 1993. Länsstyrelsen i Dalarna

Qvarnström, Elin. 1943. *Gammal och nytt i Stjärnsund*. I Julboken för Västerås stift.

Sjögren, Josef. 1952. *Orgelverken i Västerås stift*.

Söderberg, Miles. 1973. *Husby kyrka, Stjärnsund kyrkor, Långshyttans kyrka*. I Husby socken i Dalarna.

Söderberg, Miles. 1948. *De gamla brukskyrkorna i Stjärnsund*. I Husby socken i Dalarna.

Stjärnsund. 1948:61. Julbok för Västerås stift. Årg. 43.

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2005-03-21

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Färdigställd: 2005-12-15

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Stjärnsunds bruk grundades som manufakturverk av Gabriel Stiernkrona och Christopher Polhammar, omkring år 1700. Inledningsvis saknades gudstjänstlokal men ett provisoriskt kapell inreddes snart i en av brukets byggnader. Så småningom kunde en särskild kyrkobyggnad uppföras och 1739 invigdes Stjärnsunds första kyrka. Brukskyrkan låg på nuvarande stallbacken och var en mindre korsbyggnad av trä med rappad utsida. Under året 1774 flyttades byggnaden till den plats där lilla herrgården nu ligger. På 1880-talet ansågs den lilla brukskyrkan vara så utsliten att uppförandet av en ny kyrkobyggnad aktualiserades. Ny placering valdes och efter två års byggande, i augusti 1887, invigdes den nuvarande kyrkan. Några år senare revs den gamla kyrkobyggnaden.

Stjärnsunds tidstypiska kyrka ritades av H.F. Holmgren och är en av de få välbevarade nygotiska kyrkorna i Dalarna, en av de två stenkyrkor i denna stil (jfr. med Ore) och den enda uppförd av slaggtegel. Den utformades såväl utvändigt som invändigt i en enhetlig och renodlad stil. Även inredningen var samtida med kyrkan.

Byggnadstekniken och använda material speglar de lokala särförhållandena; slaggteglet, gjutjärnet och plåten var typiska lokala produkter från bruken som utnyttjades i konstruktionen av kyrkan.

Utvändigt har kyrkan förblivit oförändrad. Invändigt präglas kyrkorummet delvis av 1950-talets förnyelse som främst inverkade på koret, färgsättningen, bänkinredningen och golvbeläggningen.

Stjärnsunds kyrkors historia är intimt sammanflätad med brukets och bygdens utveckling. Kyrkan, kyrkogårdarna och gravmonumenten utgör en oersättlig del av den fysiska bruksmiljön och speglar samtidigt personernas och företagets historia.

Bruksmiljön, inkluderat kyrkan, ingår i ett område av riksintresseområde för kulturmiljövården.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Kyrkan är en viktig länk i brukets historia och ett omistligt inslag i den sammanhållna bruksmiljön**
- **Byggnaden är utvändigt en av få orörda nygotiska stenkyrkor inom stiftet**
- **Invändigt, kyrkorummets ursprungliga utformning och karaktär samt bevarade samtida inredningar och detaljer**
- **Byggnadsmaterial och byggnadsdetaljer som härstammar från brukets produktion och verksamhet**
- **Kyrkogårdarnas (gamla och nya) karaktär med vegetation, inhägnad samt gravvårdar och monument som vittnar om brukets historia**

Händelser: Kronologisk förteckning

År	H-Typ	Händelse	Källa
1709	Gudtjänstlokal	En lokal tas i bruk för sporadiska gudstjänster vid bruket	Ahlberg, 1996
1729	Uppförande-Klockstapel	En klockstapel uppförs VAR?	Ahlberg, 1996
1739	Uppförande-Ny kyrka	Brukets första kyrka uppförs på den nu s.k. stallbacken	RAÄ; Ahlberg, 1996
1774	Kyrkan flyttas	Kyrkobyggnaden flyttas till herrgårdsområdet och införlivas i anläggningens symmetri	Ahlberg, 1996
1795	Ny kyrkogård	En kyrkogård anläggs på Grabbudden, norr om herrgården	Ahlberg, 1996
1885-1887	Uppförande-Ny kyrka	Ark. H.F. Holmgren, förslag fr. 1883. Byggm. Lindvall. Ny kyrka i nygotisk stil uppförs på nuvarande plats (ny placering).	Ahlberg, 1996 Söderberg, 1973
1887	Ny kyrkogård	En ny kyrkogård anläggs i anslutning till nya kyrkan	Ahlberg, 1996
1889	Bårhus	Ett bårhus uppförs, strax norr om kyrkan, på nya kyrkogården	RAÄ;
1896	Rivning-Gamla kyrkan	Gamla kyrkan rivs efter att nya kyrkobyggnaden färdigställs	RAÄ; Ahlberg, 1996
1954	Restaurering-Interiör	Ark. Martin Westerberg. Konstnärer: A. Gabrielsson, F. Henkelman, J. Werkmäster, S. Widén. Väggar och valv omputsas och ommålas liksom snickerier och inredning; inläggning av trossbotten; insättning av innerfönster med katedralglas; koret höjs och nytt altare av tegel med kalkstenshäll uppförs; bänkrader avlägsnas, antalet bänkar reduceras fr. 56 till 34 och ombyggs till slutna bänkar; orgeln utökas fr. 9 stämmor till 19; predikstolen sänks, sakristia och brudkammare inreds under läktaren, el-värme installeras; Skärmvägg i koret (tidigare framför sakristia) avlägsnas, gipsskulpturer omplaceras	Ahlberg, 1996 Stjernerunds kyrkor, 1974
1956	Korfönstren	Konstn. A. Gabrielsson. Korfönstren utsmyckas med glasmålningar. Konstn. J. Werkmäster, altarprydnad i keramik	Ahlberg, 1996
1993	Restaurering-Exteriör	Troligen huvudsakligen underhållsåtgärder utvändigt	Ahlberg, 1996
1996	Restaurering-Interiör	Ark. Göran Berglund. Rengöring, viss ommålning	Ahlberg, 1996

